

THEOLOGERNES ERKLÆRING OM **Werthers Leiden**

AF 16. SEPTEMBER 1776.

(meddelt af *L. Helweg*).

Denne Erklæring er ofte bleven omtalt og ofte paa-beraabt som et slaaende Tidens Tegn, men den er aldrig tidligere fuldstændig trykt. Naar den her meddeles, da sker det ikke for at udpege de Mænd, der have affattet den, som ganske særdeles indskrænkede og smagløse, men fordi Erklæringen i sin Helhed er et mærkeligt Blad i Tidens Historie. De theologiske Professorers Fremgangsmaade ved denne Leilighed var ganske den samme som ofte var bleven anvendt, og de vare vist fuldkommen i deres Ret, naar de erklærede ikke at kunne finde den christelige Livsanskuelse udtalt i en Bog som "Werthers Leiden"; de vare fremdeles vistnok i deres gode Ret, naar de fandt en saadan Følelsens og Lidenskabens Egenraadighed fuldkommen stridende imod den borgerlige og sædelige Orden. Men Sagen var, at man her ikke havde at gjøre med et sædvanligt uchristeligt og utugtigt Smøreri men at den overlegne Aandsdygtighed unegtelig er paa den modsatte Side, hvorfor de beskikkede Censurers Bemærkninger komme til at tage sig saa fattige og spidsborgerlige ud ved Siden af Bogens glimrende Fremstilling. Derfor har denne Erklæring sin store historiske Mærkelighed som det mest slaaende Bevis paa, at den egenraadige Aandsudvikling havde naaet det Punkt, at den ikke mere

lod sig binde af den statskirkelige Skoletvang; at Kirken saavel som Staten maatte stille sig i et ganske andet Forhold til den nye Aandsudvikling, dersom denne ikke fuldkommen skulde gaa af med Seiren, da den gamle Skole kun gjorde sig latterlig ved fremdeles at hævde sin overlegne Censor-Myndighed. "Werthers Leiden" udtalte sig saa paradox skarpt som muligt imod den hele tilvante kirkelige og borgerlige Betragtning, og dog gjorde den det paa en saadan Maade, at den henrev Alle, især Ungdommen; og naar desuagtet den gamle Betragtning mente at kunne værges sig imod den ved de sædvanlige Midler, saa maatte det snart vise sig, at den her havde forløftet sig, og derved tilintetgjort sin egen Myndighed.

I Nyerups "Lüxdorphiana" findes et Udtog af trendes officielle Skrivelser, der høre med til denne Sags fuldstændige Oplysning; nemlig Arveprindsens Skrivelse til Cancelliet (9de Septb. 1776) om at affordre det theologiske Facultets Betænkning; Cancelliets derpaa følgende Indberetning til Kongen (19de Septb.), efterat det havde modtaget denne Betænkning, og endelig Ordren til Politimesteren (samme Dag) om at standse Oversættelsens videre Trykning (see Lüxdorphiana S. 258 f.).

Allerunderdanigst Erklæring!

Da DHerrer Deputerede i det Danske Cancelli i et P. M. af 12. hujus havde tilkiendegivet os Deres Majestæts Befalning strax at give vor Theologiske Betænkning om den Bog "Leiden des jungen Werthers", hvoraf Proft har anmeldet en Oversættelse, uden Skade for gode Sæder kan læses; sendte een af os strax Bud paa Bogladerne efter dette Skrift, af hvilket i 3 Boglader alle Exemplarierne vare efter Beretning bortsolgt, men af en fjerde fick man Eet, hvilket i mueligste Líl er bleven giennemseet, og

befundet saadant, at for de faae, som kunne læse det uden Skade for deres Religion og Gode Sæder, er det en saa kiedsommelig Tidspilde, at Vi formode de fleeste af saadanne at legge det bort, saasnart de have af de 14 Ark læst en gandske liden Deel, ey udstaaende at spille meere Tid paa en saa modbydelig og aldeles unyttig Læsning; saa kand og formodes, at endeel Læsere, nemlig de, som bruge fornuftig Eftertanke, af dette Skrifts Indhold, tværtimod det, som maae eragtes, at have været Forfatterens Hensigt, fatte Afskye for alt det som Skriftet kand forføre til, naar de end ansee den unge Wertherns Selvmord som digtet, og ham som en digtet Person; og fölgelig ikke grunde deres Afsky derpaa, men egentlig paa den Theorie og det Forhold, som denne afskyelige Roman under den Masque fremsætter til forventet Biefald hos dem, som ere for meget uvidende, og for lidet befæstede ey allene i den Christelige Religion; men endog i en saadan Moral som fornuftige Hedninger kunde indsee, uden at kiende Guds aabnbarde Ord. Men for Mængden, og især for den Mængde, som til uordentlig Elskov haver heftig Tilböyelighed, og allermost for dem, hos hvilke saadan Tilböyelighed, ved lösagtige Poeters og Romaners Læsning, Imaginationen og Lysten er ophidset, maae denne liden Bog eragtes at være meget forargelig forförisk, og ey allene i Hensigt til den Christelige Religion, men og til Borgerlige Gode Sæder skadelig: Det vilde blive vidtlöftigt, og kunde ey expederes i den befalede Iil, om enten alle eller de fleeste anstödelige Steder af Skriftet skulle anföres med fornödne Anmærkninger. Det fölgende menes at være Alt, hvad i denne Erklæring kand behöves:

1. Paa Titul Siden af den förste Deel staaer:

“Jeder Jüngling sehnt sich so zu lieben,

“Jedes Mädgen so geliebt zu seyn,

“Ach, der heiligste von unsern Trieben

“Warum qvillt aus ihm die grimme Pein.”

Og i den korte Fortale staaer :

“Was ich von der Geschichte des armen Werthers nur habe auffinden können, habe ich mit Fleiss gesammelt und lege es Euch hier vor, und weiss dass Ihr mirs danken werdet. Ihr könnt seinem Geist und seinem Charakter eure Bewunderung und Liebe; und seinem Schiksale eure Thränen nicht versagen. Und du gute Seele, der Du eben den Drang fühlst wie er, schöpfe Trost aus seinem Leiden und lass das Büchlein deinen Freund seyn, wenn du aus Geschick oder eigener Schuld keinen nähern finden kannst.”

Hiint Motto viser: a) at Forf. vil forføre ved den gamle Kunst eller Lögn: Alle ere saadanne, Alle gjøre saa, og skulle da Du ville forholde Dig anderledes? Lögnen er dog her altfor plump. Thi det maae nok være neppe een af 10000 i begge Kiön, der önsker saa at elske som Werther, saa at elskes som Charlotte, der var lykkelig forlovet förend hun saae Werther, og vel giftet, medens hans narriske og forjærgelige Elskov for hende varede, nemlig til han dræbte sig; b) det Prædikat: “der heiligste” von unsern Trieben, kand og neppe sigte til andet end til at recommandere den skammelige og ugudelige Misbrug, som saa ofte i Skriftet gjøres af de Ord hellig, salig, Saligheder. Og det af Fortalen anförde, lader neppe nogen Tvivl derom, at jo Forfatteren vil vinde saadan Höyagtelse og Kiærlighed for den junge Werther, som kand drage Efterfølgelse med sig. Af dette er det strax klart, at Skriftets Hensigt ingenlunde er at opvække Afskye for dets Hoved-Indhold, men meget meer, at forføre dem, som forføres kunde, hvis Tall alletider

og paa alle Steder er altfor stort. Den Trøst, som Fortalen recommenderer, er den elændigst optænkelige. Man mærker strax her, som af det heele Skrift, at Bibelen eller Gudelige Bøger ere ikke efter Forfatterens fordervede Smag.

2. I Skriftet selv hersker en Epicuræisk Tænkemaade, blandet med saa megen Stoicismo som behövedes til at give fato, eller Skaberen, Skyld for det daarlige og syndige i Menniskers Forhold. Paa den allerførste Side melder den unge Werther sig at have haft utilladelig Omgang med 2de Söstre, og fört den ene som det synes derved i Ulycke, reddende sig selv ved Flugten. Over denne Gierning er det langt fra at hand yttre nogen bodfærdig Tænkemaade; Han skriver: "Waren nicht meine übrigen Verbindungen recht ausgesucht vom Schicksal um ein Herz wie das meine zu ängstigen? Die arme Leonore! Und doch war ich unschuldig! Konnt ich dafür, dass, während die eigensinnigen Reitze ihrer Schwester mir einen angenehmen Unterhalt verschafften, dass eine Leidenschaft in dem armen Herzen sich bildete". Hand giör sig derpaa Indvendinger som mod een, der var ey gandske uskyldig, men afbryder kort: "O was ist der Mensch, dass er über sich klagen darf? Ich will, lieber Freund, ich verspreche Dirs, ich will mich bessern, will nicht mehr das Bisgen Üebel, das das Schicksal uns vorlegt, wiederkauen, wie ich es immer gethan habe. Ich will das gegenwärtige geniessen, und das vergangene soll mir vergangen seyn. Die Schmerzen wären minder unter den Menschen, wenn sie nicht — Gott weiss warum sie so gemacht sind! — mit so viel Emsigkeit der Einbildungskraft sich beschäftigten, die Erinnerungen des vergangenen Übels zurückzurufen, eher als eine gleichgültige Gegenwart zu ertragen". Han lover her en Bedring, som bestaaer i aldrig at fortryde sit syndige Forhold, og fölgelig aldrig ret at bedre sig. Han synes end at lære at det er for-

mæsteligt, om noget Menneske tør klage over sit Forhold, som om dette var fornærmeligt for fatum eller for Gud.

3. Hvad der hist og her forekommer, som kunde ellers ansees for nogen Rest af Religion, kan ey vel ansees for andet end Spotterier; f. Ex. det om Daaben Pag. 61, om Herrens Nadver Pag. 241 og alt det övrige. Thi med sand Guds frygt, ogsaa den som en Hedning kand have, kand det övrige i Skriftet ingenlunde have Sted i noget Menneskes Hjerter.

4. Efter at han Pag. 11 haver sagt ofte at have overladt sig til Udsvevelser og fordærlige Liden-skaber, tillegger hand: "Auch halt ich mein Herzgen wie ein krankes Kind; jeder Wille wird ihm gestattet". Hand havde begyndt det Brev saa: "Du fragst ob Du mir meine Bücher schicken sollst? Lieber, ich bitte Dich um Gottes Willen, lass mir sie vom Halse. Ich will nicht mehr geleitet, ermuntert, angefeuert seyn, braust dieses Herz doch genug aus sich selbst; ich brauche Wiegen- gesang, und den habe ich in seiner Fülle gefunden in meinem Homer. Wie oft lull ich mein empörtes Blut zur Ruhe; denn so ungleich so unstät hast du nichts gesehen als dieses Herz". Endda er han saa stolt paa dette Hjerter, at han agter selv sine Talenter, ogsaa Viden- skab som andre kunde have, ringe derimod, med disse Udtryk som læses Pag. 142: "Dies Herz das doch mein einziger Stolz ist, das ganz allein die Quelle von allem ist, aller Kraft, aller Seligkeit, und alles Elends. Was ich weis, kann jeder wissen — mein Herz hab ich allein". Et saadant Münster duer ey til at efterfølge.

5. Om Charlotte er meldet, at hand vidste hende at være forlovet, förend hand saae hende. I hende forelskede hand sig dog strax saa, og blev ved at elske hende saa, efter at hun var giftet, at det retteligen kand kaldes et

groft Afguderie. Det mærkes icke, at hand erkjendte noget høyere gode end at elskes af hende. Mand undseer sig ved at udskrive de Steder, hvor han i saadan Hensigt misbruger de Ord, Hellig, Saligheder etc. Han var en Tiid ueens med sig selv, om han af Kiærlighed til hende skulle myrde hendes Mand, eller hende, eller sig selv. Da hendes Mand omsider maatte sige hende, at hun i det mindste for Folkes Omtales Skyld, maatte indskrænke sin Omgang med Werthern, og dertil gjortes en liden Begyndelse, dræbte denne sig selv, som længe tilforn havde paastaet at *αὐτοχειρία* var icke forbuden i den Moral, hand havde sat sig i Hovedet, om ikke al Moral var af ham foragtet. Da det lod, som om hand med en Pistol, som dog ey var ladet, ville gjøre sig Skade, og Albert (Charlottes Mand) derfor tiltalede ham blandt andet sigende: "Ich kann mir nicht vorstellen, wie ein Mensch so thöricht seyn kann, sich zu erschiessen" -- raabte Werther: "Das ihr Menschen, um von einer Sache zu reden gleich sprechen müsset: das ist thöricht, das ist klug, das ist gut, das ist böse, und was will all das heissen". Det efterfølgende sammesteds nemlig Pag. 81 synes at sigte til alle Lasters Undskyldning eller Forsvar, sær naar man betæncker, at det tales af en Person, som synes intet at ville ret vide af Forskiæl mellem moralsk godt og ondt, uden maaskee in abstracto icke in concreto, fordi Mennesker ey kunde vide alle dens Omstændigheder, som stæler, myrder, horer etc. Pag. 38 staaer: "Ich that den Schwur, dass ein Mägdgen das ich liebte, auf das ich Anspruch hätte, mir nie mit einem andern walzen sollte als mit mir, und wenn ich drüber zu Grunde gehen musste".

6. Om menniskelige Love skriver han saa uanstændig, at hand giver dem dette Prædikat: "Unsere Gesetze selbst, diese kaltblütige Pedanteu", og saa titulerer han dem just,

da han beraaber sig paa noget i dem, som han synes at være tilfreds med.

7. Til at giøre nyttige Mennesker i Staaterne er det saa langt fra dette Skrift tiener, at det tvertimod afskrecker derfra: Da høyere Motiver til at giøre sig duelig, og fremme det almindelige Beste, ey hos ham maa söges, saa finder man derimod: Pag. 69 "Ich liebe die subordination nicht sehr", og strax Pag. 70: "Alles in der Welt lauft doch auf eine Lumperey hinaus, und ein Kerl, der um anderer Willen, ohne dass es seine eigene Leidenschaft ist, sich um Geld, oder Ehre oder sonst was abarbeitet, ist immer ein Thor".

8. Da han var bleven engageret hos en Gesandt saaledes, at hand gjorde sig Tancke om at kunde avancere til de høyeste Embeder, dadlede han Gesandten, uden at anden Föye sees dertil, end at Herren vilde have adskilligt anderledes end Werther gad, eller havde gjort det. En Græve viste ham megen faveur og dadles, ligesaa en Förste med. Skriftet er ey tienligt til at fremme Tacknemmelighed eller Ærbödighed for dem, som i høy Grad ere berettigede til at vente den mod sig viist.

9. Det synes vel, som om hand, just da hand vilde tage Livet af sig, lovede sig en god Tilstand efter Döden, og Tröst af Charlottes Fader og sin Fader, (hvilket Udtryck med adskillige fleere synes at være misbrugte bibelske Talemaader), men at dog hans høyeste Glæde stedse skulde være at omfavne hende m. V. Hvad Forfatteren derved har meent, er ey let at vide. Thi Pag. 25 staaer: "Wenn meine Sinnen gar nicht mehr halten wollen, so lindert all den Tumult der Aublick eines solchen Geschöpfs, das in glücklicher Gelassenheit so den engen Kreis seines Daseyns hingehet, von einem Tag zum andern sich durchhilft, die Blätter abfallen sieht, und nichts dabey denkt, als dass der Winter kommt".

10. Tilsidst vil vi, for desmeer at bekræfte vor Mening om dette Skrift, endnu her udtegne nogle enkelte Steder, som synes os at være meest anstødelige og forargelige: Pag. 60—61 efterat Daabens hellige Handling ved at sætte den sammen med et barnagtigt Foretageude, er bleven bespottet, lægger han til: "Ich hätte mich gern vor ihr niedergeworfen, wie vor einem Propheten, der die Schulden einer Nation weggeweiht hat". Hvad for daarlige Indbildninger han har om sit slette Levnet, ligesom det var helligt og lyksaligt, kand blandt andet sees Pag. 45 "Ich lebe so glückliche Tage, wie Gott seinen Heiligen ausgespart, und mit mir mag werden was will"... Pag. 48 "die Züge des patriarchalischen Lebens, kann ich in meine Lebensart verweben".

Steder af Skriften misbruges meget ofte til at bestyrke Werthers Phantasier f. Ex. Pag. 49—50, naar han fortæller at have leget med Börn, anföres Christi Ord: Om I icke blive som en af disse Börn osv. Hvorledes han iövrigt er sindet imod Religionen og den sunde Moralitet, kand nok sees af følgende Pag. 61: "Wir sollens mit Kindern machen wie es Gott mit uns, der uns am glücklichsten macht, wenn er uns im freundlichen Wahne so hintaumeln lässt".

Pag. 62: "Ich bin mehr als ein mahl trunken gewesen, und meine Leidenschaften waren nie weit vom Wahnsinne, und beides reut mich nicht, denn ich habe in meinem Maasse begreifen lernen; wie man alle ausserordentliche Menschen, die etwas grosses, etwas unmöglich scheinendes wärkten, für Trunkene und Wahnsinnige ausschreien musste".

Pag. 62, 65, 66 seq. beskriver han sin daarlige og syndige Passion, og heder det blandt andet: "Wie ich mich selbst anbete, seit dem Lotte mich liebt — doch wenn sie von ihrem Braütigam spricht, da ist mir wie

Einem der al seiner Würden und Ehren entsetzt, und dem der Degen ist genommen" og lægges til Pag. 69 "bewahre dich Gott dass du darüber nicht lachst!"

Pag. 115. "Ein leichter Sinn! O ein bisgen leichtres Blut würde mich zum glücklichsten Menschen unter die Sonne machen". Med dette og det følgende synes han ey at ville andet, end skrive sine Daarligheder som forvalde hans Ulykke paa Skaberens Regning.

Pag. 116 lader det ey utydeligt, som han holder Lærdommen om Englene blot for en Virkning af Indbildningskraften; Pag. 172 siger han at være i den samme Tilstand som: "jene Unglückliche, von denen man glaubte, sie würden von einem bösen Geiste umher getrieben".

Pag. 148 "Man mögte sich dem Teufel ergeben, über alle die Hunde, die Gott auf Erden duldet, ohne Sinn und Gefühl an dem Wenigen, was darauf noch was wehrt ist". Han siger (det) ved Leilighed da en Præstekone havde ladet hugge nogle Nöde-Træer, som foraarsagede hende nogen Besværlighed. Samme Kone bliver videre dadlet paa det bittreste, fordi hun skal være "eine Frazze, die sich abgiebt gelehrt zu sein, sich in die Untersuchung des Canons melirt, gar viel an der neümodischen, moralisch-kritischen Reformation des Christenthumes arbeitet, und über Lavaters Schwärmereien die Achseln zuckt, eine ganz zerrüttete Gesundheit hat, und auf Gottes Erdboden deswegen keine Freude".

Eet overmaade anstødeligt Sted er især Pag. 159—161 hvor han siger, at han ærer Religionen, men at den ey er for alle Mennesker, og ventelig ikke for ham, som ey holder sig for at være iblandt dem, om hvilke Christus siger, at Faderen havde givet ham dem; hvor han lægger til: "Wenn ich ihm nun nicht gegeben bin! Wenn mich nun der Vater für sich behalten will, wie nur mein Herz

sagt!” Vel vil han icke at man skal holde dette for en Bespottelse, men hvem kan uden største Fortrydelse læse videre, naar han paa det samme Sted ikke blues ved at ligne den Fortvivelse, hvor hans rasende Passion har ført ham udi, med vor Frelzers Lidelser? siger om den Kalk, som ham var tildeelt at dricke, at den maatte være ham ligesaa vel bitter som Christo, ja meener at kunne sige med Ham: “Mein Gott, mein Gott, warum hast du mich verlassen!” Nu lægger han til, “sollt ich mich des Ausdrucks schämen, sollte es mir vor dem Augenblicke bange seyn, da ihm der nicht entging, der die Himmel zusammenrollt wie ein Tuch?”

Af disse Steder skulde man næsten slutte, at endog Titelen “Leiden des jungen Werthers” har den Hensigt at spotte med det allerhelligste; og om saa er, saa er Sammenligningen (som dog desuden er tydelig nok fremført paa det anførte Sted) des meere skammelig, siden Werthers Lidelser ey have været andre end at hans ukydske Forelskelse i en forlovet og gift Person siges at have plaget ham.

Daarlig Forelskelse og Uteerlighed forestilles overalt, enten som uskyldig eller og som uovervindelig, og en Skæbne, som henriver Mennisket, uden at nogen kand hindre det, naar det kommer over ham. Pag. 22 erklæres de for Philistre og Daarer, som vilde raade til Indskrækning i denne Passion; ved hvilken Leilighed ligesom paa andre Steder han spotter over dem, som vel ere fornuftige og nyttige for Staten, men icke kand føle som Werther. Skribenten lader denne tale om den Ild, som fortærer ham, og driver ham tilsidst til at myrde sig selv med disse høyst forargelige Beskrivelser:

Pag. 210. “Es brennet noch an meinen Lippen das heilige Feuer, das von den deinigen strömte. Neue warme Wonne ist in meinem Herzen”.

Pag. 211. "Erinnerst du dich der Blumen, die du mir schicktest, als du in jener fatale Gesellschaft (med hendes Mand sc.) mir kein Wort sagen, keine Hand reichen kontest. O! ich habe die halbe Nacht davor gekniet und sie versiegelten mich deine Liebe. Aber ach! diese Eindrücke giengen vorüber, wie das Gefühl der Gnade seines Gottes allmählig wieder aus der Seele des Gläubigen weicht, der ihm mit gantzer Himmels Fülle in heiligen sichtbaren Zeichen gereicht wird".

"Alles das ist vergänglich; keine Ewigkeit soll das glühende Leben auslöschen, das ich gestern auf deine Lippen genoss, das ich in mir fühlte... Du bist mein, ja Lotte auf ewig".

"Und was ist das? dass Albert dein Mann ist? Mann? das wäre denn für diese Welt — und für diese Welt Sünde, dass ich dich liebe, das ich dich aus seinen Armen in die meinigen reißen möchte? Sünde? Gut! und ich strafe mich davor. Ich habe sie in ihrer ganzen Himmels Wonne geschmecket diese Sünde, habe Lebens Balsam und Kraft in mein Herz gesaugt, du bist von dem Augenblicke mein! Mein o Lotte! Ich gehe voran! Geh zu meinem Vater, zu deinem Vater; dem will ich klagen, und er wird mich trösten, bis du kommst, und ich fliege dir entgegen, und fasse dich und bleibe bei dir vor dem Angesicht des Unendlichen in ewigen Umarmungen".

Disse Beviser kand vel nocksom godgjøre, at denne Roman maa holdes for et Skrift, som bespotter Religionen, besmykker Lasterne, kand forderve Hjertet og gode Sæder; des meer farligt for uskyldige og ey vel grundede Mennisker, da Forfatteren har givet sig Umage nok at fremsætte alt i en smuk Stil og et blomstrende Foredrag.

Kiøbenhavn den 16de September 1776.

P. Holmius. Nic. Edinger Balle. H. F. Janson.

P. S. Tidens Korthed har forhindret os, at vi icke haver meldt om den anden Hoved-Person i denne Roman, nemlig Lotte, at hun selv er ligeledes et forargeligt Exempel saa meget mere da hendes Fuldkommenheder overalt roses. Thi at hun, som forloved og siden gift med en værdig Mand indlader sig med Werther, tillader ham saa megen Frihed og underholder hans Lidenskab, og ikke afbryder aldeles al Omgang med ham, kand vel ikke stemme overeens med et dydigt Fruentimmers Charakteer; ligesaa have vi og for icke at blive for vidtløftige, ladet uanført de andre Piecer, som i Anledning af dette Skrift er udkommen; da det ellers forstaaer sig selv, at de ikke kand være mindre skadelige, eftersom især nogle af dem, som ere forfattede til Werthers og Skribentens Forsvar, tiene til intet andet end at tilkiendegive endnu grovere den i Skriftet selv fremskinnende letsindige og ugudelige Tænkemaade.
